

ПРО ОСОБЛИВОСТІ ОРГАНІЗАЦІЇ СЛОВНИКОВОЇ РОБОТИ НА УРОКАХ МОВИ У ПОЧАТКОВИХ КЛАСАХ

Навичка грамотного письма – це система дій щодо встановлення відповідності між слуховим сприйманням та письмовим знаком. Оскільки зв'язок між слуховим сприйманням і графічним позначенням регулюється на підставі принципів правопису, склад орфографічних дій змінюється залежно від типу написання.

В основі **фонетичних написань** знаходяться безпосередні зв'язки між конкретним звуковим образом слова й однозначною руховою реакцією. В результаті цього той, хто пише, з допомогою графічних знаків фіксує слуховий образ слів, виходячи з типових звукових значень графем.

Морфологічний принцип правопису вимагає іншої структури тимчасових зв'язків, оскільки письмова реакція не може слугувати безпосередньою відповіддю на звуковий подразник. На основі слухо-артикуляційного сприймання шляхом граматичного аналізу встановлюється морфемний склад слів, що містять орфограми. Як наслідок визначаються звукові форми морфем. Безпосередньої залежності між звуковою та графічною формами визначених морфем у морфологічних написаннях не існує. Тому наступним кроком в системі тимчасових орфографічних зв'язків є встановлення асоціації між звуковим образом морфеми та її графічним позначенням шляхом зіставлення з групою перевірних слів. Система орфографічних дій при **морфологічних написаннях** має такий вигляд: слухове сприймання – встановлення морфемного складу – зорове представлення морфем – письмова реакція.

В основі **традиційних написань** перебуває інша структура асоціацій, оскільки такі написання не мають граматичних відповідностей в сучасній літературній мові та їх графічне зображення носить умовний характер. Графічну форму таких орфограм потрібно запам'ятовувати „персонально”.

Традиційні написання вимагають становлення системних асоціацій типу: слухо-артикуляційне сприймання слова – з'ясування семантики слова – зорове представлення – письмова реакція.

Розпізнавання **диференційованих написань** ґрунтується на утворенні зв'язку між слухо-артикуляційним сприйманням і звуковою формою. Оскільки ці орфограми відображають логічний зміст мовлення, наступним кроком у системі зв'язків є співвіднесення звукової форми і змістового значення. Подальша структура орфографічних дій для диференційованих

написань аналогічна структурі дій морфологічних написань: змістове значення – зоровий образ – реакція письма.

Анализ структури орфографічних навичок дає можливість диференціювати різні типи засвоєння написань слів як української, так і російської мови. В окремих випадках це базування на слухо-артикуляційному сприйманні, в деяких – на усвідомленому засвоєнні граматичної теорії, в третіх – на зорових образах. При цьому потрібно зауважити, що необхідним кроком кожної із систем асоціацій є встановлення зв'язку із зоровим образом (представленням). У психологічних джерелах підкреслюється, що „на початковому етапі навчання, до повідомлення відповідних правил, можна розраховувати передусім лише на один засіб, який обумовлює запам'ятовування орфограм – це повторення правильних образів – окремих слів, що містять дану орфограму” [1; с.123]. Тобто, процес засвоєння орфографії у своєму початковому періоді базується перш за все на зоровій пам'яті молодших школярів.

Складовими елементарних навичок грамотного письма з урахуванням природи орфографічних дій вважаємо:

- уміння аналізувати звуковий склад слів;
- уміння зіставляти звуковий і графічний образи слів;
- уміння графічно точно передавати звуковий склад слова на письмі;
- уміння запам'ятовувати орфографічне написання слів;
- уміння групувати слова, враховуючи вид орфограм;
- уміння розрізняти правильне і неправильне написання слів.

Перераховані уміння системно формуються у молодших школярів на матеріалі словникових слів, спеціально відібраних авторами програм з української та російської мов (для кожного року навчання від 40 до 60).

Слова, відібрані для словників, є найбільш поширеними у мовленні школярів, оскільки більша частина слів – назви предметів, дій та їх ознак, з якими діти щоденно стикаються у повсякденному житті. Наприклад (рос.): *работа, класс, девочка, деревья, село, город, сделать, говорит, большой, хорошая, маленький, аккуратно, много, весело* (2-й рік навчання); *рассказ, вопрос, листья, каникулы, заяц, берёза, собралась, поняла, начал, сделать, интересный, жёлтый, сладкий, правильно, вокруг, меньше, грустно* (3-й рік навчання); *завтра, вечер, троллейбус, суббота, нашёл, поймать, лежит, ставь, золотой, выходной, прекрасный, приветливо, поздно, завтра, теперь* (4-й рік навчання).

До словника вміщено слова з орфограмами, що не перевіряються, графічні образи таких слів учні повинні запам'ятати у відповідності до вимог програми, а також слова на ще не вивчені правила (позначення на письмі ненаголошених голосних кореня та префікса; глухих і дзвінких приголосних; використання твердого й м'якого знаків; написання слів з подвоєними буквами).

Для групування й узагальнення орфографічний матеріал накопичується поступово – від класу до класу. Спочатку школярі запам'ятовують графічні образи окремих слів російської мови, що містять орфограми, потім

об'єднують подібні випадки написань у групи з загальним видом орфограми. Так створюється підґрунтя для усвідомленого вивчення орфографічних правил в результаті граматико-орфографічного розбору або коментування (орфографічна підготовка в основній школі).

Молодші школярі відрізняються гостротою та свіжістю сприймання. При цьому їхнє сприймання ще недосконале й поверхове. Учні припускаються помилок у диференціюванні при сприйманні подібного матеріалу, часто визначають випадкові деталі, а суттєві не помічають. Тобто, досвід розглядання об'єктів недостатній. Тому вважаємо корисним навчити школярів усвідомленому розгляданню графічних образів слів. Для цього визначимо послідовність розглядання:

- 1) визначити, з яких літер складається слово;
- 2) встановити послідовність літер (? : *м е д в е д ь – в е д м е д ь*);
- 3) порівняти пропорції у висоті та ширині літер, що складають слово (*украинский - Украина*).

Важливою особливістю сприймання дітей 7-9 років є тісний зв'язок його з практичними діями. Сприйняти предмет для школяра означає щось зробити з ним, щось змінити у ньому. Тому радимо вчителям початкової школи перед очима учнів складати графічні образи словникових слів із складів, морфем; літер розрізної азбуки, літер-малюнків, літер, поданих у ребусній формі.

Ще одна характерна особливість молодших школярів – яскраво виражена емоційність сприймання. В першу чергу, діти сприймають ті об'єкти, які викликають безпосередній емоційний відзив, емоційне ставлення. Те, що є живим, яскравим, цікавим, сприймається дітьми більш міцно. Тому орфографічний матеріал слід подавати учням у нетрадиційній, цікавій формі.

З особливостями дитячого сприймання тісно пов'язані закони пам'яті. Через відносну вікову перевагу діяльності першої сигнальної системи у молодших школярів більш розвинена наочно-образна пам'ять. Вони „краще, швидше запам'ятовують і міцніше зберігають у пам'яті конкретні відомості, факти, ніж визначення, описи, пояснення» [2; с. 249]. Все, що пов'язане з наочністю, яскравістю вражень, запам'ятовується легко й на тривалий термін.

Усвідомлене запам'ятовування засноване на розумінні змісту (*лексичне значення слова*), усвідомленні відношень і внутрішнього логічного зв'язку як між частинами матеріалу, що запам'ятовується (*зіставлення звукового та графічного складу*), так і між даним матеріалом й вже наявними знаннями (*спочатку запам'ятовується даний вид орфограми або аналогічні випадки, що вже запам'ятовувались*).

Для усвідомленого запам'ятовування достатньо 5-8 повторень. Проте успіх запам'ятовування залежить не тільки від кількості повторень, але й від того, як вони розподілені за часом. Результати експериментальних психологічних досліджень переконують в необхідності повторення завченого через 1-3 дні, потім – через 7-10 днів, далі – через 1 місяць, 3 місяці.

У зв'язку з цим рекомендуємо вчителям початкової школи повторення складних в орфографічному відношенні слів з таким часовим інтервалом:

1) первинне ознайомлення зі словом (пояснення або уточнення лексичного значення, розглядання графічного складу слова, каліграфічний запис, визначення місця можливої помилки);

2) повторення словникового слова на наступному уроці (відгадування ребуса, проведення гри „Живі звуки”);

3) пригадування слів через тиждень (списування зі зміною граматичної форми слова; списування з підкреслюванням місця можливих помилок; списування зі вставкою пропущених літер, списування з коментуванням);

4) повторення слова через місяць (письмо по пам'яті; виконання коректурних завдань; зоровий словниковий диктант; попереджувальний текстовий диктант; переклад з рідної мови);

5) контроль засвоєння словникового слова (пояснювальний текстовий диктант, контрольний словниковий диктант; навчальний репродуктивний переказ; складання висловлювання з опорними словами).

Різноманітні форми й достатня кількість повторень орфографічного матеріалу (не менше 5-ти для кожної навчальної одиниці) сприяють його якісному запам'ятовуванню.

Крім того, вчителям слід засвоїти, що запам'ятовування, організоване в ігровій формі, в 1,5 – 2 рази продуктивніше звичайного запам'ятовування (З.М.Істоміна). Тому радимо педагогам для засвоєння школярами словникових слів використовувати представлення слів у ребусній, загадковій формі. Вважаємо доцільним систематичне застосування малюнкowego письма, оскільки це міцно засвоєний дітьми вид письма: задовго до школи для навчання раннього читання чи в ході конструкторських ігор діти користувались картинками або кубиками з малюнками, де зображено літери відповідних предметів. З допомогою аналогічних малюнків молодші школярі можуть складати орфографічний образ слів, визначених для запам'ятовування:

малюнки: олівець ложка автобус сонце сонце

Важливою умовою добору малюнків вважаємо зображення на них добре знайомих дітям предметів, початковий звук назви яких знаходиться в сильній позиції ([а] - *айстра*; [б] - *бублик*; [в] - *виделка*; [г] - *гриб* ...) або початкова літера не викликає сумнівів (*Е – ель*, *Ё – ёжик*, *Ю – юла*, *Я – якорь*).

Малюнкowe письмо ідеально відповідає наочно-образному мисленню дітей 7-8 років. Розпізнати й запам'ятати абстрактні графічні знаки дітям достатньо складно, а малюнки запам'ятовуються легко й швидко. З його допомогою україномовним дітям легше буде запам'ятати орфограми, що містяться у слові: однакові малюнки вказують на однакові літери (наприклад: *к л а с с – карандаш, лодка, автобус, солнце, солнце*); різні малюнки більш наочно демонструють різні графічні знаки (наприклад: *у ч е н и к – удочка, чашка, ель, нитки, игла, карандаш*).

Для засвоєння школярами словникових слів можна використовувати й нетрадиційні види ребусів:

- складання слів з літер, що зменшуються у розмірі (еВаЧр);
- складання слів з літер, що задані цифровим порядком (к о т – 1 3 2);
- відшукування повнозначних слів у групі літер:
 б ю я в к е т р ы м о р о з ф л (мороз)
 л я а е г о ж п т у ь р а в п ю (его).

Цікавими для молодших школярів будуть і такі прийоми орфографічної підготовки:

Абракадабра

Із словниковим словом складаємо речення, довільно ділимо його на окремі слова й пропонуємо учням швидко прочитати висловлювання та здогадатися про його зміст.

Наприклад: *При шлаго лго ждан наяве сна.*

Ве снане сётра до стью дям.

Веселий конструктор

З кожною літерою пропонованого слова (з переліку словникових слів) складаємо нові слова, об'єднуємо їх у речення.

Наприклад: *дерево - Дед Емеля Резво Ездил Вокруг Озера.*

Киев – Каждый Изумляется Его Величием.

Село – Сало Ел, Лопал Охотно.

Перевертні

Пропонуємо швидко записати словникове слово у зворотному порядку й спробувати правильно прочитати його. Наприклад: *олес – село; конусир – рисунок; агурдон – подруга; ьдевдем - медведь.*

Добери риму

Пропонуємо дібрати до словникових слів слова, які з ними римуються. З дібраними словами записати самостійно створений вірш.

Наприклад: *окно – оно, решено; село – весело, пришло, голосило; город – род, народ, наоборот; подруга – дуга, нет друга.*

Складність пропонованих завдань можна регулювати віком учнів, їхньою лексичною та синтаксичною підготовкою, досвідом мовленнєво-творчої діяльності, наявністю досвіду групової роботи.

Таким чином, психологічні особливості молодших школярів створюють сприятливі умови для формування навичок елементарної грамотності. Робота з конкретними графічними образами слів значною мірою відповідає діяльнісному підходу до навчання, наочно-образному мисленню дітей 7-9 років, абстрактне мислення яких тільки починає формуватися. Активне стимулювання різних видів пам'яті учнів дозволить їм засвоїти грамотне позначення на письмі суттєвої кількості слів російської мови.

І ще одна порада для вчителів початкових класів. У період елементарного формування орфографічні навички являють собою систему усвідомлених дій, і лише по мірі їх розвитку починають функціонувати як автоматизований спосіб розв'язання орфографічної задачі. Автоматизація орфографічних навичок відбувається досить повільно: її час залежить від складності орфограм, які засвоюються школярами. Як зазначається у

дослідженнях, присвячених проблемам орфографії, „якщо йдеться про написання, що засвоюються у початкових класах, їх автоматизація завершується у середній ланці школи” [3; с. 203]. Тому не поспішайте на наступному уроці контролювати грамотність ваших учнів, докоряти їм щодо помилок на вже вивчені правила. Терпіння вчителя, віра в учнів, різноманітність у навчальних прийомах, доцільна організація всієї орфографічної роботи неодмінно призведуть до очікуваного результату.

Література:

1. Жуйков С.Ф. Формирование орфографических действий (у младших школьников). – М.: Просвещение, 1965.
2. Крутецкий В.А. Психология: Учебник для педагогических заведений. – 2-е изд. – М.: Просвещение, 1986.
3. Обучение русскому языку / Под ред А.Е.Супруна. – Мн.: Народна асвета, 1985.

Лапшина І.М. Орфографічні навички набуваєм граючи. Особливості організації словникової роботи у початкових класах / І.М.Лапшина // Учитель початкової школи: Науково-методичний журнал. – 2014. - №12. – С. 12 – 15.